

JAN BASZKIEWICZ
(4 | 1930–27 | 2011)

Dnia 27 stycznia 2011 r. zmarł po ciężkiej chorobie Jan Baszkiewicz, wybitny humanista – historyk, prawnik i politolog, emerytowany profesor w Instytucie Nauk Politycznych Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, członek rzeczywisty Polskiej Akademii Nauk, organizator życia naukowego, autor fundamentalnych prac, znajdujących dostęp do szerokiej publiczności, drukowanych w wielotysięcznych nakładach i często wznawianych. Mówiły o władzy i społeczeństwie, o ustroju i kulturze politycznej, o społecznej rewolucji i ruchu idei.

Jan Baszkiewicz urodził się 4 stycznia 1930 r. w Warszawie w rodzinie inteligentkiej. Wykształcenie średnie zdobył w renomowanym stołecznym liceum im. Władysława IV. W latach 1946–1950 studiował prawo na Uniwersytecie Warszawskim. W roku 1954 napisał w seminarium Juliusza Bardacha pracę doktorską o powstaniu zjednoczonego państwa polskiego na przełomie XIII i XIV w.; dzieło dwudziestoczteroletniego badacza było wydarzeniem naukowym i przyniosło Mu Nagrodę Państwową. W 1965 r. uzyskał Jan Baszkiewicz tytuł profesora nadzwyczajnego, w 1972 – profesora zwyczajnego. W 1959 r. przeniesiony został na Uniwersytet Wrocławski, w którym objął kierownictwo Katedry Historii Doktryn Politycznych i Prawnych. Był prodziekanem i prorektorem. W roku 1968 opuścił Wrocław i został kierownikiem Katedry Powszechnej Historii Państwa i Prawa na Uniwersytecie Śląskim. Po pięciu latach powrócił do stolicy, obejmując Zakład Historii Myśli Politycznej i Prawnej w Instytucie Nauk Politycznych na Wydziale Dziennikarstwa i Nauki Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. W 1986 r. został wybrany na członka korespondenta Polskiej Akademii Nauk, od 1994 r. był już jej członkiem rzeczywistym; przez kilka lat zasiadał w Prezydium PAN. W latach 1973–2007 należał do filarów Centralnej Komisji do Spraw Stopni Naukowych i Tytułu Naukowego, przez dwie kadencje kierował pracami jej sekcji nauk humanistycznych i społecznych. Brał żywy udział w ruchu edytorskim – jako zastępca redaktora

„Acta Poloniae Historica” i wieloletni współpracownik komitetów redakcyjnych „Państwa i Prawa” i „Czasopisma Prawno-Historycznego”. Członek wielu krajowych i zagranicznych towarzystw naukowych, m.in. Towarzystwa Naukowego Warszawskiego i włoskiej Accademia dei Lincei — przez lata pomagał w rozwoju młodzieży naukowej na polskich uniwersytetach. Był doktorem *honoris causa* Uniwersytetu Wrocławskiego, Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej i Uniwersytetu Jagiellońskiego, a macierzysty Uniwersytet Warszawski odnowił w 2005 r. Jego doktorat. Jako zasłużony ambasador kultury polskiej we Francji i oddany rzecznik naukowej współpracy polsko-francuskiej, był kawalerem Legii Honorowej; w 2005 r. Prezydent RP odznaczył Go krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski.

Jan Baszkiewicz był osobowością w polskiej humanistyce ostatniego półwiecza. Wszechstronnie utalentowany, a przy tym zdyscyplinowany intelektualnie, dysponował nieprawdopodobną wręcz skalą zainteresowań twórczych. Frapowały Go wielkie tematy, ważne poznawczo i społecznie użyteczne. Badał relacje między rządzącymi i rządzonymi, wpływ polityki i prawa na życie społeczne, mechanizmy uruchamiające działania władzy, czas wielkich przełomów. Ze swobodą i gracją poruszał się między epokami, był mistrzem komparatystyki naukowej, w urzekającym formą przekazu wykładzie potrafił łączyć analizę źródeł ze zmysłem syntezy, suwerennie panował nad badaną materią, należącą do wielu dyscyplin humanistycznych: historii *tout court*, filozofii, porównawczej historii ustroju, socjologii władzy, dziejów ideologii, prawnawstwa.

Jan Baszkiewicz swą naukową drogę rozpoczął od badań nad średniowieczem; tak nakazywała to dobra tradycja w środowisku historyków prawa. W dziele *Powstanie zjednoczonego państwa polskiego na przełomie XIII i XIV wieku* (Warszawa 1954) ukazał etapy przewycięzania rozdrobnienia dzielnicowego w piastowskiej Polsce. Książka, oparta na metodzie materializmu historycznego i zawierająca niejedno ideologiczne przerysowanie, ale imponująca rozmachem interpretacji, wywołała żywy odzew w środowisku historyków. Recenzowali ją m.in. Kazimierz Tymieniecki, Konstanty Grzybowski, Gerard Labuda, Zygmunt Wojciechowski, Bogusław Leśnodorski, Aleksander Gieysztor, Henryk Łowmiański. Po pięćdziesięciu latach autor w książce *Odnowienie Królestwa Polskiego* (Poznań 2008), niektórych jej tez bronił, ale i wskazał na to, co nie oparło się nowszym badaniom.

Do badań nad wiekami średnimi wracał Jan Baszkiewicz jeszcze nieraz. W książce *Młodość uniwersytetu* (Warszawa 1963) zajął się kulturą epoki, w erudycyjnej monografii *Państwo suwerenne w feudalnej doktrynie politycznej do początków XIV wieku* (Warszawa 1964) — ideami wczesnych monarchii stanowych, opublikował *Polskę czasów Łokietka* (Warszawa 1968). Badał uniwersalizm cesarski i papalizm w teorii politycznej, *dominium mundi* Bartolusa, prawo rzymskie i kanoniczne w kulturze politycznej okresu rozbitcia dzielnicowego, narodziny nowożytnej koncepcji prawa oporu. Podsumowaniem Jego mediewistycznych

dociekań była świetna, dwukrotnie później wznawiana, synteza *Myśl polityczna wieków średnich* (Warszawa 1969).

Książka zapowiadała już zwrot dociekań Jana Baszkiewicza ku historii myśli politycznej. Sięgał do jej intelektualnych pokładów we wszystkich późniejszych utworach, stając się wielkim autorytetem tej dyscypliny. Wzbogacał jej metodologiczne podstawy, ukazywał punkty styku z dyscyplinami pokrewnymi, przestrzegał przed zasadzkami, jakie napotyka i o jakie jakże często potyka się badacz, kiedy albo ulega hipertrofii interpretacji, albo niedostatecznie uważnie studiuje klasyków. Wskazywał na pozytywki z uprawiania rzetelnej analizy zarówno „wielkiej myśli”, jak i mniemań potocznych.

W latach siedemdziesiątych podjął Jan Baszkiewicz niezwykle szeroko zakrojone studia nad dziejami Francji. Pierwszym ich rezultatem była synteza *Historia Francji* (Wrocław 1974), dzieło ulokowane w renomowanej serii Ossolineum poświęconej historii krajów świata, znakomite. Autor przedstawiał historię polityczną kraju, ale również dzieje jego społeczeństwa. Uważnie pochylał się nad dorobkiem francuskiej kultury, pamiętał o barwnej historii związków Francji z Polską. Książka doczekała się sześciu wydań.

Po opublikowaniu syntezy zatrzymał się Jan Baszkiewicz na lata całe na rozbiórce dzieła wielkiej rewolucji francuskiej. Traktował ją jako jedną z największych ludzkich przygód, jakie zna historia. Była dlań „bezprecedensową samoorganizacją społeczeństwa”, „gruntowną transformacją przestarzałych i znieawidzonych struktur”. Przyrównywał ją do „brutalnego, wstrząsającego organizmem człowieka zabiegu chirurgicznego”, koniecznego w chwili, kiedy nie pomagają już łagodne działania medycyny zachowawczej, posługującej się „miksturami, pigułkami, kąpielami i świeżym powietrzem”. Traktował jako zespół zdarzeń, w którym historia gwałtownie przyspiesza, wchodząc zarazem w cykl niebezpiecznych wiraży. W kolejnych monografiach: *Wolność, Równość, Własność. Rewolucje burżuazyjne* (Warszawa 1981), *Rewolucja francuska 1789–1794. Społeczeństwo obywatelskie* (Warszawa 1983), *Francuzi 1789–1794. Studium świadomości rewolucyjnej* (Warszawa 1989), *Nowy człowiek, nowy naród, nowy świat. Mitologia i rzeczywistość rewolucji francuskiej* (Warszawa 1993) i w kilkudziesięciu drobniejszych tekstach, rozrzuconych po czasopismach, pracach zbiorowych i w prasie kulturalnej, przedstawiał jej idee łącznie z przeobrażeniami społecznymi i politycznymi, wewnętrznymi i międzynarodowymi, odsłaniał kulisy mechanizmów rządzących rewolucyjną grą. Mistrzostwo odważnych interpretacji pokazywał w biografiiach poświęconych prekursorom i bohaterom rewolucji: to *Jego Robespierre* (Wrocław 1976), *Danton* (Warszawa 1978), *Ludwik XVI* (Wrocław 1983), *Richelieu* (Warszawa 1984), *Henryk IV* (Warszawa 1995). Szczególnie pierwsza z nich stanowiła kliniczny obraz rewolucyjnych konwulsji. Mówiła o rewolucyjnym terrorze i jego relacji do zasad roku 1789, traktowała o roli jednostki w rewolucyjnym czasie. Baszkiewicz podkreślał dyscyplinę intelektualną i rygoryzm moralny jakobińskiego przywódcy, wołającego o „nowego człowieka”, mającego zagwarantować, że rewolucyjna transformacja się nie załamie, a postrewolucyjna historia nie cofnie.

Jeszcze w ostatniej dekadzie swojego życia Jan Baszkiewicz podjął tematykę francuską w ważnych książkach. Wydał *Szkice z historii wieków XVII-XX* (Poznań 2002), *Anatomię bonapartyzmu* (Gdańsk 2003) oraz *Francję w Europie* (Wrocław 2006). W tej ostatniej spoglądał na Francję już przez pryzmat zrastającego się kontynentu XXI stulecia.

Zwieńczeniem błyskotliwej drogi naukowej Jana Baszkiewicza były wielkie syntezy ostatnich lat. Pierwsza z nich to podręcznik *Powszechna historia ustrojów państwowych* (Gdańsk 1998), dzieło głębokiej erudycji i mistrzowskiego panowania nad techniką prawnoporównawczą, prezentujące po raz pierwszy w polskiej nauce historii prawa obraz instytucji o wymiarze prawdziwie powszechnym. Drugą stanowiła monografia *Władza* (Wrocław 1999), spinająca niczym kłamrą fascynacje całego naukowego życia. Trzecia była antologią drobniejszych tekstów, porozrzucanych po czasopismach i pracach zbiorowych z ostatniego półwiecza, nieraz trudno dostępnych i stąd mniej znanych: *Państwo, rewolucja, kultura polityczna* (Poznań 2009). Mówi ona wiele o osobowości Jana Baszkiewicza, charakteryzuje kształtowanie się Jego warsztatu, odzwierciedla ewoluowanie zainteresowań twórczych, daje obraz kształtowania się Jego świata pojęć, oddaje też dojrzewanie form komunikowania się z czytelnikiem.

Odejdzie Profesora pogrąży w żalu i poczuciu niepowetowanej straty.

Henryk Olszewski
(Poznań)